

PSIXOLOGIYA

UOT 159.9

**DESTRUKTİV AİLƏDAXİLİ MÜNASİBƏTLƏR UŞAQLARIN
MƏKTƏBLİ BULLİNQİNƏ CƏLB OLUNMASINA
TƏSİR EDƏN AMİLLƏRDƏN BİRİ KİMİ****E.İ.ŞƏFİYEV¹, S.A.ALLAHYAROVA², A.F.SƏMƏNDƏROVA³***Bakı Dövlət Universiteti**shafiyeva@mail.ru, seva68@mail.ru, a.sudan77@mail.ru*

Məqalədə ailədaxili münasibətlərin xarakterinin uşaqların məktəbli bullinqinə cəlb olunmasına təsiri ilə bağlı tədqiqatlar nəzərdən keçirilir. Ailənin strukturunun, valideynlərin tərbiyə üslubunun, davranış nümunəsinin, ailədəki ünsiyyət üslubunun, eləcə də ailənin sosial-iqtisadi mövqeyinin və s. amillərin hansı hallarda həmin ailədə böyümüş uşaqların bullinqə məruz qalma riskini artması məsələsinə baxılır. Bullinqin qarşısının alınmasında, eləcə də ona vaxtında son qoyulmasında “valideyn monitorinqinin” rolu vurğulanır.

Açar sözlər: bullinq, aqressiya, qurban, buller, ailə, tərbiyə üslubu, valideyn montiqorinqi, psixoloji müdafiə

Uşaqların məktəbli mühitində bullinqə cəlb edilməsinə ailədaxili amillərin təsiri məsələsi son zamanlar bir çox tədqiqatçıların diqqətini özünə cəlb etmiş aktual problemlərdən biridir. Bir çox tədqiqatçılar həm bullinq qurbanlarının, həm də billerlərin böyüdükləri ailələri öyrənmək cəhdləri etmişlər. Bu tədqiqatların əsas hədəfində həmin ailələrin həm xarici (ailənin iqtisadi və təhsil statusu, miqrant ailələr, şəhər və kənddə yaşayan ailələr və s.), həm də daxili xarakteristikaları (valideyn-övlad münasibətləri, siblinqlər arasındakı münasibətlər, ailədaxili münasibətlərin səviyyəsi, ailədə qarşılıqlı münasibətlər və s.) kimi amillər olmuşdur.

Müəlliflərdən A.Rean və M.Novikova bullinqin təzahürünə təsir edən aşağıdakı ailə faktorlarını xüsusi vurğulayırlar [2, 112-120]:

- ailə sisteminin strukturu (ailənin böyük və kiçik üzvlərinin daha de-

¹ *orcid id:0000-0003-0007-1821*

² *orcid id:0000-0002-0503-9006*

³ *orcid id:0000-0001-9086-3966*

- mokratik münasibətlərin, bacı və qardaşların qarşılıqlı münasibətlərinin xarakteri);
- valideynin tərbiyə üslubu;
 - ata və ananın davranışı və uşağın tərbiyəsində iştirakı;
 - ailədə ünsiyyət üslubu (problemin açıq müzakirəsi və ya qapalılıq);
 - valideynlərin sosial-iqtisadi statusu, təhsili, gəlirləri və s.

Lakin bu istiqamətdə aparılmış tədqiqatların nəticələri olduqca ziddiyətli. Belə ki, bir tərəfdən bu tədqiqatların bir qisminə belə bir fakta təsadüf etmək mümkündür ki, çətin maddi vəziyyət üzündən övladlarına bahalı geyim və müasir qadjetlər almaq imkanı olmayan ailələrdən olan uşaqlar məktəbdə yaşadları qrupu tərəfindən qəbul edilmir, autsayderə çevrilir və onun məktəb bulliniqinin qurbanı olma ehtimalı yüksəlir. Digər tədqiqatlar isə bunun əksini göstərir və həmin tədqiqatlarda ailənin aşağı maddi vəziyyətinin uşağın məktəb bulliniqinə məruz qalmasına heç bir təsir etmədiyi vurğulanır.

Tədqiqatçılardan D.Walkenin fikrincə, araşdırılan məsələ baxımından ən güclü təsir göstərən amil məktəb bullinqi iştirakçılarının böyüdükləri ailədəki ailədaxili münasibətlərdir [18, 101-119]. Ailə daxilindəki konfliktlərin sayı, ailədə uşaqlar arasındakı fiziki və psixoloji zorakılıq belə ailədə böyüyən uşaqların məktəbdə bullinq situasiyasına cəlb olunma ehtimalını artırır. Valideynin mövqeyinin zəif olması, davanlı olaraq ailədəki böyük qardaş tərəfindən incidilmə uşağın məktəb bullinqinin qurbanına çevrilmə riskini yüksəldir. Bullinq qurbanlarının ailələri zəif daxili struktura malikdir. Bu ailələrdə ünsiyyət pozulub, vahid dəyərlər və etik standartların olmaması müşahidə edilir. Bütün bunlar həmin dəyərlərin valideynlərdən uşağa ötürülməsini çətinləşdirir.

Schwartz, Bowers və Christie-Mizellinin tədqiqatları göstərir ki, məktəb bullinqinin qurbanları ailədə zorakılığa bilavasitə məruz qalmış, yaxud da ailədə aqressiv davranış modelinin şahidi olmuş uşaqlardır [17, 665-675; 6, 545-553; 7, 1570-1595].

Farrington və Espelag isə tədqiqatlarında vurğulayırlar ki, ailədəki aqressiya və sərt cəza onunla nəticələnir ki, bu cür ailədə böyüyən uşaq öz həmyaşıdlarına qarşı eyni aqressiyanı tətbiq edir. Eyni zamanda tədqiqatlarda qeyd edilir ki, qəddar, zorakı davranış, nəzarətsizlik təkcə bullinq qurbanlarının deyil, həm də billerlərin ailəsində müşahidə edilir [9, 326-333].

Bowersin tədqiqatlarında müəyyən edilmişdir ki, bullinq qurbanlarının ailəsi müxtəlif səbəblər üzündən cəmiyyətdən təcrid edilmişlər. Belə bir qapalı həyat tərzini isə bu ailələrdə böyüyən uşaqlara öz yaşadları ilə ünsiyyətdə olmağa, öz sosial vərdişlərini inkişaf etdirməyə, eləcə də ətrafdakılarla effektiv qarşılıqlı təsir modelini qurmağa mane olur [6].

Tədqiqatçılardan Olweus, Juvonen, Graham və Rigbynin fikrincə, uşaqların viktimitlik amilləri kimi ailədəki hiperhimayə də çıxış edə bilər ki, bu da oğlanlara, eləcə də valideyn-övlad konfliktlərinə xüsusi təsir göstərir [13, 57-76; 15, 315].

Bir çox tədqiqatlar bu baxımdan ailədəki tərbiyə üslublarını da xüsusi vurğulayır. Belə ki, bəzi ailələrdə uşağa həddindən artıq azadlıq verilməsi.

onunla nəticələnir ki, uşaq başqaları ilə münasibətdə hansı davranışın yol verilən, hansının isə yolveriməz olduğunu öyrənməyə imkan vermir. Bu cür şərait bütün sərhəd və qaydaların silinməsi ilə nəticələnir. Belə uşaqlar müəyyən norma və qaydaları olan kollektivə uyğunlaşmaqda çətinlik çəkir, onun davranışı digərlərindən fərqlənir. Bu isə öz növbəsində onun yaşlıdlarını ona qarşı aqressiv əməllərə təhrik edə bilər.

Ailədə hökm sürən avtoritar tərbiyə üslubu isə uşaqda aqressiv davranışın formalaşmasına şərait yaradır. Georgiou və Stavrinides bununla bağlı öz tədqiqatlarında göstərmişlər ki, digərlərini bullinqə məruz qoyan uşaqla öz ailələrini konfliktli və ailə nəzarəti zəif olan ailə kimi təsvir etmişlər [11, 165-179].

Tədqiqatçılardan İngoldsby müəyyən etmişdir ki, valideyn-övlad konfliktləri oğlanlarda erkən antisosial davranışın başlanğıcı ilə bağlıdır.

Fanti və Peterman isə hesab edirlər ki, valideynlərlə uşaqlar arasındakı konfliktlər həm uşaqların aqressiv davranışı, həm də onların viktimizasiyası ilə bağlıdır.

Uşağın viktimlik riskini valideynin ona qarşı diqqətli münasibəti, övladı ilə maraqlanması zəiflədə bilər. Bu baxımdan bəzi tədqiqatçılar “valideyn monitorinqi” anlayışını gətirmişlər. Bu anlayışı valideynin uşağın həyatında yaxından iştirakı, onun həyatına nəzarət etməsi. Onunla baş verən hadisələri yaxından təqib etməsi kimi şərh etmək olar. Bir çox müəlliflər hesab edir ki, məhz valideyn monitorinqi mətkəb bullinqinin qarşısını ala, ona vaxtında son qoya bilər. Bununla belə, çoxları hesab edir ki, bu zaman uşağın valideyni ilə səmimiliyi, açıqlığı bu baxımdan daha vacib amildir. Belə ki, əgər uşaq valideynlərinə həyatı, məktəbdə baş verənlər haqda danışsın, öz yaşantıları ilə bölüşsə bu məktəb bullinqinin qarşısının alınması üçün daha əhəmiyyətlidir.

Bəzi tədqiqatçılar isə ana ilə uşaq arasındakı münasibətlərə xüsusi önəm verir. Müəlliflərdən Bowesetal bu baxımdan hesab edir ki, əgər ana davamlı olaraq depressiyadan əziyyət çəkirsə, övladının həyatında iştirak etməsə, onlar arasında isti münasibət yoxdursa, belə anaların övladları mətkəbli bullinqinə ya qurban, ya da aqressor rolunda cəlb edirlər. Digər tədqiqatlarda isə bullinq, yaxud antibullinq davranışının formalaşmasında atanın xüsusi rolu qeyd edilir. Məsələn, Christie-Mizell, Keil, Laske və Stewart müəyyən etmişlər ki, övladlarına daha çox vaxt ayıran, ailəsi ilə daha çox vaxt keçirən ataların övladları daha az hallarda bullinq situasiyasına cəlb edilir. Ata ilə keçirilmiş vaxt ailənin iqtisadi statusundan daha çox uşağın məktəbdəki mövqeyinə təsir edir [7, 1570-1595].

Bir qisim tədqiqatlarda isə bullinq situasiyasına cəlb edilmiş uşaqların valideynlərinin şəxsi keyfiyyətləri, eləcə də onların böyümə təcrübəsi araşdırılmışdır. Müəyyən edilmişdir ki, məktəb bullinqinə məruz qalmış uşaqların 55%-nin valideynləri də vaxtilə məktəbdə bullinq qurbanı olmuş və digər problemlər yaşamışlar. Müəlliflərdən Allisonun fikrincə, bullinqə məruz qalmış valideynlər övladlarını müdafiə edə bilmir. Çünki onlarda bu zaman köməksizlik hissi aktuallaşır. Onlar övladlarına bullinq situasiyasında necə davranacağına

dair işə yarayan, faydalı bir məsləhət verə bilmir, onlarda belə situasiya ilə qarşılaşan zaman effektiv davranış modelini formalaşdırmağa kömək edə bilmirlər [4, 149-153].

Bu valideynlər məktəbə kömək üçün də müraciət etmirlər. Çünki məktəb bu valideynlərdə xoşagəlməz xatirələrlə bağlı assosiasiya yaradır.

Ümumiyyətlə, D.Olweus məktəbli bullinqində aqressor rolunda çıxış edən uşaqların bu cür zorakılığa meyl göstərməsini 4 əsas amillə əlaqələndirmişdir [13, 85]:

1. Erkən uşaqlıq dövründə uşağın ilk tərbiyəçisinin ona olan rəftarı sonradan uşağın zorakılığa meylliliyinə səbəbiyyət verə bilər. Belə ki, bu bizdə uşağın valideynləri ilə olan ilkin münasibətlərdə özünü göstərir.

2. Eyni zamanda, uşağın ilk tərbiyəçisinin ona qarşı olan yüksək tolerant mövqeyi. Bunu belə izah etmək olar ki, bəzən valideynlər uşaqlarına qarşı çox mehriban olur, onun digər uşaqlara mənfi davranışına göz yumur, onların hər səhvini bağışlayır və mənfi hərəkətlərinə görə cəzalandırmırlar. Bu isə gələcəkdə zorakı hərəkətlərin artmasına gətirib çıxarır.

3. Valideynlərin uşaqlarını həddən çox sərt rejimdə tərbiyə etmələri. Bura biz fiziki cəzalandırmanı misal göstərə bilərik.

4. Ən önəmli dördüncü faktor isə, uşağın öz temperamentinin xüsusiyyətləridir. Məsələn, uşaq əgər tez əsəbiləşən və aktiv xüsusiyyətlərə malikdirsə, bu sakit və normal xüsusiyyətlərə malik olan uşağa nisbətən onun zorakılıq tətbiq edəcəyi riskini artırır.

K.Rigbi öz tədqiqatlarında göstərmişdir ki, hər iki cinsdən olan bullerlər ataları ilə münasibətlərdə ciddi problemlər yaşayır. Eyni zamanda, ispan tədqiqatçıları tərəfindən keçirilmiş tədqiqatlarda belə bir fakt öz əksini tapmışdır ki, bullerlər qurbanlarla müqayisədə emosional planda daha uğurlu ailələrdə böyüyən uşaqlardır. Baxmayaraq ki, bu ailələrdə onların tələbatlarına etinasız yanaşılır, ümumilikdə uşaqlar ailədəki iqlimi pozitiv qiymətləndirir [15, 305].

Müəlliflərdən S.V.Volkova və E.A.Kalinkina qeyd edirlər ki, bullinq qurbanları ailədə hər iki valideyn tərəfindən davamlı tənqiddə və formal xarakter daşıyan nəzarətə məruz qalırlar. Uşaqların özləri isə bullinq situasiyasında passiv mövqə tutaraq hesab edirlər ki, onların istənilən cəhdləri vəziyyəti daha da pisləşdirəcək [1, 138-161].

Əksər hallarda uşaqlar ilk dəfə olaraq bullinqlə məhz ailədə üzləşirlər. Təəssüf ki, böyüklər çox vaxt bu tərbiyəvi təsir üsullarından düşünmədən istifadə edirlər. “İtaətkar uşaq” böyütmək üçün sadəcə onu ələ salmaq, onu bir şəxsiyyət kimi dəyərsizləşdirmək, onda günah və utanc, uğursuzluq, özünə inamsızlıq hissləri oyatmaq, güclü fiqurla müqayisədə onun heç kim olduğunu göstərmək kifayətdir.

Burda təhlükəli məqam ondan ibarətdir ki, uşaq tədricən belə bir münasibətə alışır. İlk vaxtlar o narahatlıq, gücsüzlük, bu cür münasibəti durdurmaq iqtidarında olmadığını hiss edir. Daha sonra onda bu cür münasibəti daxilən necə yaşaya biləcəyi ilə bağlı müdafiə mexanizmləri formalaşır: sıxışdırma

“heç nə xatırlamıram”, inkar: “ heç belə bir şeyi yaşamamışam axı, ona görə də incimirəm”. Uşaqlarda bullinq situasiyasına qarşı durmaq, özünü müdafiə etmək üçün adekvat davranış reaksiyaları formalaşmır.

Şəxsi mövqelər, davranış formaları, dəyərlər, əxlaqi prinsiplər və tabular özünə məhz ailədaxili münasibətlərin nəticəsidir. Ailə aqressorları, qurbanları və ya idarə olunan kütləni formalaşdırır. Və ailədə belə şərtlər daxilində böyüyən uşaqlar bullinq üçün səciyyəvi olan bu üç davranış rolundan birini seçəcəklər.

Bütün qurbanlar, aqressorlar cəmiyyətin təsirinin nəticəsidir. Və belə və-cib məqamların əsası kifayət qədər erkən yaşda (6 yaşa qədər) qoyulduğundan - bizi həyatda qalib, yaxud qurban elan edən məhz böyüdüyümüz ailədir.

Validenlərin davranış nümunəsi bu halda çox əhəmiyyətli rol oynayır. Ananın atanı, yaxud da atanın anını alçaltdığı situasiya, böyüklərin uşaqların hesabına özlərini təsdiq etmələri, ailədəki aqressiv davranış adı, normal hal kimi nəzərdən keçirilən situasiyalar deviant davranış mexanizmini hərəkətə gətirən amillər kimi çıxış edir.

Ailədaxili münasibətlərin mühüm parametrlərindən biri ailənin kommunikaşyon standartlarıdır. Bullinq qurbanı çox vaxt ətrafdakılar tərəfindən zorakılığın səbəbkarı kimi nəzərdən keçirildiyindən (sınıf yoldaşları arasında populyar olmaması və ya ünsiyyət bacarıqlarının çatışmaması üzündən) o əksər hallarda bununla bağlı yaşantıları ilə bölüşməməyə üstünlük verir. Bu uşaqların böyüdükləri ailələrdə ailə üzvləri arasında qapalılıq, aşağı emosionallıq, eləcə də ailə üzvləri arasında dəstəyin zəif olması səciyyəvidir. Baş vermiş bullinq situasiyası ilə bağlı ünsiyyət ana-ata-uşaq triadasında deyil, uşaqlar ayrıca hər valideyn arasında, diad çərçivəsində baş verir.

Bullinqi ortaya çıxarmaq və qarşısını almaq üçün zorakılıq nümayiş etdirən bullerlərin xarakter tiplərini bilmək zəruridir. Bullerlər fiziki olaraq böyük və balaca ola bilər. Oğlanlar qədər qızların da bullinq törətmə ehtimalları yüksəkdir.

Araşdırmalara görə, bullerlər adətən şəxsiyyət pozuntusu olduğunu, məktəb qaydalarını tez-tez pozduqlarını, az qayğı gördüklərini, özünə hörmətin yüksək olduğunu, digər şagirdlərə qarşı empatiya duymadıqlarını, başqalarının uğurlarını qısqandıqlarını, məğlubiyyəti qəbul etmədiklərini, aqressiv olduqlarını və münasibətlərdə uğursuz olduqlarını göstəririlər [14, 315-341].

Eyni zamanda, ailə içində şiddətə məruz qalan, məktəbdə akademik nailiyyət göstərməyən, dəyərsiz olduğunu düşünən və özlərinə güvənməyən şagirdlər də zorakılığa əl ata bilər.

Bullinqin qurbanlarına gəldikdə isə, Elliot qurbanların daha çox sakit təbiətli, ağıllı, nazik və ailələri tərəfindən yaxşı yetişirilən uşaqlar olduğunu qeyd edir. Bu cür uşaqların çoxu, ümumiyyətlə, problemlərin olmadığı ailələrdən gəlirlər. Buna görə də, bullinq törədənələr onlara aqressiv davrandıqda, onlar çox vaxt nə edəcəklərini bilmirlər. Qarşı tərəfin isə güvənsiz, çəkingən, utancaq, narahat və içinə qapanıq olması onları ideal bir hədəf halına gətirir.

Uşaqların məktəbdə bullinqə məruz qalıb qalmadığını bilmək ilk növbədə

ailənin öhdəsinə düşür. Ailələrin uşaqları ilə davamlı olaraq münasibət qurmaları və uşaqların davranışındakı fərqlilikləri görmələri önəmlidir.

Valideyn uşağa psixoloji və emosional dəstək verməli, onun tərəfində olduğunu göstərməli, bullinqlə bağlı situasiyanı maksimum yoluna qoymağa çalışmalıdır. Valideynin uşağa onu dinlədiyini göstərməsi çox vacibdir. Valideyn ona göstərməlidir ki, artıq o öz problemi ilə tək deyil.

Valideyn ilk növbədə özü sakitləşməli və uşağı da sakitləşdirməlidir. Uşağda emosional komfort hissi yaratmalıdır. Çünki valideynin həyəcanı uşağın travmasını daha da dərinləşdirir, emosiyalar isə valideynlə etibarlı kontaktın yaradılmasına mane ola bilər.

Valideyn uşağı diqqətlə dinləməli, baş vermiş hadisənin səbəbini aydınlaşdırmalı və uşağın özünün bu barədə fikrini öyrənməlidir. Bu həm də bullinq qurbanı olmuş uşağın özünü qiymətləndirməsinin və şəxsin ləyaqət hissini artırılması üçün də çox vacibdir.

Uşaq özü müstəqil olaraq öz əməllərini təhlil etməli və nəyin bullinqə səbəb olduğunu özü dərk etməyə çalışmalıdır. Bu həm də ona özünü müstəqil olaraq bu cür situasiyalarla bacara bilib bilməyəcəyini anlamağa yardım edə bilər.

Valideyn heç bir halda yaşanmış situasiyaya görə uşağı tənqid etməməli, danlamamalıdır. Ona izah etmək lazımdır ki, hər kəs bullinqin qurbanı ola bilər.

Valideyn uşağa başa salmalıdır ki, problem qurban olan şəxsə yox, aqressiv davranan bullerdədir.

Bullinq üçün hakimiyyət disbalansının səciyyəvi olmasını nəzərə alaraq uşağa izah etmək lazımdır ki, qurban nə qədər çox inciyirsə, aqressor özünü bir o qədər güclü hiss edir. Bullinq «hakimiyyət» oyunudur. Güclü olan qalib çıxır. Özünü qeyri-aqressiv müdafiə etmə, yumor, verbal cavab, növbəti hücumu dayandıra bilər. Belə halda aqressor artıq bu oyundan əldə etmək istədiyini ala bilməyəcək və hərəkətlərinə son qoyacaq. Bu halda valideyn öz övladı üçün ona çətinliyi aradan qaldırmaq bacarıqlarını aşılayan “məşqçi” rolunda çıxış edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Волкова С.В., Калинкина Е.А. Детско-родительские отношения как фактор школьного буллинга / С.В. Волкова, Е.А. Калинкина // Консультативная психология и психотерапия. - Москва: 2015, - т.23, №4, - с.138-161
2. Новикова М.А., Реан А.А. Семейные предпосылки вовлеченности ребенка в школьную травлю: влияние психологических и социальных характеристик семьи / М.А.Новикова, А.А. Реан // Психологическая наука и образование. – Москва: 2018, т.23, №4, - с. 112-120
3. Руланн Э. Как остановить школьную травлю: психология моббинга. / Э.Руланн. - Москва: Генезис, - 2012.- 264 с.
4. Allison S., Roeger L., Smith B., Isherwood L. Family histories of school bullying: implications for parent-child psychotherapy/ S.Allison, L.Roeger, B.Smith, L.Isherwood // Australasian Psychiatry. -2014. vol. 22, - pp. 149 - 153.
5. Baldry A.C., Farrington D. P. Bullies and delinquents: Personal characteristics and parental styles. / A.C/ Baldry, D.P.Farrington // Journal of Community & Applied Social Psychology. – 2000, 10(1), - pp. 17-31.

6. Bowes L., Arseneault L., Maugan B., Taylor A., Caspi A., Moffitt T. School, Neighborhood, and Family Factors Are Associated With Children's Bullying Involvement: A Nationally Representative Longitudinal Study / L.Bowes, L.Arseneault, B.Maugan, A.Taylor, A.Caspi, T.Moffitt // *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry*. - 2009 May, 48(5), - pp. 545-553.
7. Christie-Mizell C.A., Keil J.M., Laske M.T., Stewart J. Bullying Behavior, Parents' Work Hours and Early Adolescents' Perceptions of Time Spent With Parents / C.A.Christie-Mizell, J.M.Keil, M.T.Laske, J Stewart // *Youth & Society*. – 2011, vol. 43, 4, - pp. 1570 - 1595.
8. Dishion T.J., Mc Mahon R.J. Parental monitoring and the prevention of child and adolescent problem behaviour: A conceptual and empirical formulation. / T.J.Dishion, R.J.Mc Mahon // *Clinical Child and Family Psychology Review*. -1998, 1, - pp. 61-75.
9. Espelage D., Bosworth K., Simon T.Examining the social context of bullying behaviors in early adolescence. /D.Espelage, K.Bosworth, T.Simon // *Journal of Counseling & Development*. – 2000, 78, - pp. 326-333.
10. Georgiou S., Fanti K.A. A transactional model of bullying and victimization — Research Gate. / S.Georgion, K.A.Fanti // *Social Psychology of Education*. – 2010, 13 (3), - pp. 295 - 311.
11. Georgiou S.N., Stavrinides P. Parenting at home and bullying at school / S.N.Georgiou, P.Stavrinides // *Social Psychology of Education*.- 2013.16 (2), - pp. 165-179.
12. Lereya S., Samara M., Wolke D. Parenting behavior and the risk of becoming a victim and a bully/victim: a meta-analysis study. /S.Lereya, M.Samara, D.Wolke // *Child Abuse & Neglect*, Volume 37 (Number 12). – 2013, - pp. 1091-1108
13. Olweus D. Aggressors and their victims: bullying in schools. / D.Olweus // *Disruptive Behaviour in Schools/* - Chichester: Wiley. – 1984, - pp. 57-76.
14. Olweus D. Victimization by peers: Antecedents and long-term outcomes. / D.Olweus // *Social withdrawal, inhibition, and shyness in childhood*. - Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum. -1993, - pp. 315-341.
15. Rigby K. New perspectives in bullying. / K.Rigby - Philadelphia, PA: Jessica Kingsley. - 2002. - 320 p.
16. Rodkin P.C., Hodges E.V. E.Bullies and victims in the peer ecology: Four questions for psychologists and school professionals. / P.C.Rodkin, E.V.Hodges // *School Psychology Review*. -2003. 32. - pp. 384-400.
17. Schwartz D., Dodge K.A., Pettit G.S., Bates J.E. The early socialization of aggressive victims of bullying.. / D.Schwartz, K.A.Dodge, G.S.Pettit, J.E.Bates // *Child Development*. -1997, vol68. - pp. 665-675.
18. Wolke D. Family factors, bullying victimisation and wellbeing in adolescents / D.Wolke // *Longitudinal and Life Course Studies*. - 2012. Vol. 3., Issue 1.- pp. 101-119.
19. Zottis G.A., Salum G.A., Isolan L.R., Manfro G.G.,Heldt E. Associations between child disciplinary practices and bullying behavior in adolescents. /G.A.Zottis, G.A.Salum, L.R.Isolan, G.G.Manfro, E.Heldt // *Journal de Pediatria (RioJ)*.-2014, - p 1-7.

ДЕСТРУКТИВНЫЕ ВНУТРИСЕМЕЙНЫЕ ОТНОШЕНИЯ КАК ОДИН ИЗ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА ВОВЛЕЧЕННОСТЬ ДЕТЕЙ В ШКОЛЬНЫЙ БУЛЛИНГ

Э.И.ШАФИЕВА, С.А.АЛЛАХЯРОВА, А.Ф.САМАНДАРОВА

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются основные направления исследований влияния характера семейных отношений на вовлеченность детей в школьный буллинг. Анализируются такие факторы, как структура семьи, стиль воспитания родителей, модель поведения родителей, стиль общения в семье, а также социально-экономическое положение семьи,

влияющие на риск издевательств у детей. Подчеркивается роль «родительского контроля» в предотвращении, а также в своевременном прекращении буллинга.

Ключевые слова: буллинг, агрессия, жертва, буллер, семья, стиль воспитания, родительский контроль, психологическая защита

DESTRUCTIVE INTRA-FAMILY RELATIONS AS ONE OF THE FACTORS AFFECTING THE INVOLVEMENT OF CHILDREN INTO SCHOOL BULLYING

E.Ī.SHAFIYEVA, S.A.ALLAHYAROVA, A.F.SAMANDAROVA

SUMMARY

The article considers the main areas of research on the impact of the nature of family relations on the involvement of children in school bullying. Factors such as the structure of the family, the style of parenting, the model of behavior of parents, the style of communication in the family, as well as the socio-economic situation of the family affecting the risk of bullying in children, are considered. The role of "parental control" in the prevention and timely termination of bullying is emphasized.

Keywords: bullying, aggression, victim, buller, family, parenting style, parental control, psychological protection